

דווקא. אין תימה, איפוא, ששנות ה-70 עמדו בסימן העמקת המעורבות הסובייטית עד לכלל קביעת המועמדים לשלטון מחד גיסא, והתעצמות הלכי-הרוח המוסלמיים-הקנאיים מאידך גיסא. אין ספק, שדווקא המהפכה החומייניסטית באיראן האיצה את שני התהליכים המנוגדים הללו, והציבה אתגר חמור ביותר לסובייטים, הרגישים לסכנות שבמסע ההתערורות המוסלמית והשלכותיו האפשריות בתחומי ברית-המועצות גופה.

טופוגראפיה נישאה מצד אחד – ומידבריות מצד אחר

אין להבין את הפלישה הסובייטית לאפגאניסטאן ללא התשתית הגיאוגרפית-פיסית. תנאי הזירה מחייבים הצגת מיתוןה כוללני ומקוצר. עמוד השדרה הטופוגרפי של אפגאניסטאן מתחיל בתחומי סין העממית וברית-המועצות, ברמת-פאמיר, שהיא הצומת ההררי הגבוה והסבוך ביותר בעולם, ושפסגותיה מתנשאות לגובה העולה על 7.7 ק"מ. מרמת-פאמיר משתרגת מערכת הררית רבת-שלוחות כלפי דרום-מערב. אלו הם הרי הודו-רוש (הינדו-רוש), המתאר-כים לכלל 700 ק"מ ויותר, ושיאיהם מזדקרים לגובה של 7.5 ק"מ. שני שלישים ממרחביה הגדולים של המדינה מאופיינים בטופוגראפיה נישאה ובעוזות-תבליט קשות. השילוב המרהיב של פסגות הרריות נישאות, קניונים רבי-הוד ואקלים הררי קר ומושלג מִזמן נתונים פיסיים קשים ביותר לכל פולש מצפון או מדרום, וממקד את החשיבות האסטרטגית לשבעת המעברים ההרריים, החוצים את הרי הודו-רוש במיגזרם המרכזי וכן למעברים הטבעיים שבשולי המדינה, המולוכיים לעבר שכנותיה. חשיבות מיוחדת נודעת לעמקי הנהרות הרחבים, שבהם ממוקמים יישובי-הקבע ושלוש הערים העיקריות במדינה: הבירה כאבול (במזרח) כְּנֶדְהָאר (בדרום-מזרח) והראת (בצפון-מערב). שלוש הערים העיקריות ממוקמות בשוליים הגיאוגרפיים של המדינה, בסמוך לנהרות, שבהם מתפתלים נתיבים חסר-תחליף לעבר עמק האינדוס הפאכיסתאני, לאסיה המרכזית הסובייטית ולאיראן.

15-20 אחוזים מיתרת השטח, באגפה הדרומי והמערבי של אפגאניסטאן, הינם בחזקת מידבריות ושימונים. שמורתיהם מעידים על טיבם: "מידבר המוות" (דֶשֶׁת־יֶמְרָגוּ), "מידבר הייאוש" (דֶשֶׁת־יֶנוּמִד), וכן "מידבר החולות השחורים" (קֶאֶר־אֶקוּס), החודר מצפון-מערב, מתחומי ברית-המועצות. נמצא, איפוא, שרצועות-הספר של אפגאניסטאן מתאפיינות בעבירות קשה, אם מחמת החסימות ההרריות ואם בגלל המרחבים הצחיחים והמלוחים, בעוד שליבה של המדינה לוקה בשלוחותיהם של הרי הודו-רוש. כפועל יוצא מכך, נודעת חשיבות מרובה לאותם מעברים הרריים החוצים את המערכת ההררית על ציר האורך, כגון: מעברי נהר באַמִּיָאן (2,550 מ'), מעבר חִינוּאק (3,500 מ'), והנתיב הראשי – **מעבר סאלאנג** – המקצר את התוואי התחבורתי מהבירה כאבול צפונה, בואכה שפלת הנהר אֶמו־דְרִיָא (אוקוסוס) וגבול ברית-המועצות. בשלהי שנות ה-50 נסלל כביש אספלט ונחפרה מינהרה בתוך הרכס המרכזי של הרי הודו-רוש במעבר סאלאנג, כ-120 ק"מ צפונית לבירה, בין העיירות צ'ריקאר וְדוֹשִׁי.

• **עוזו תבליט** – הפרש הגבהים שבין הנקודה הגבוהה ביותר ובין הנמוכה ביותר באזור מסוים.

הקודמת, שנת 1895, עלה בידי הבריטים להשיג את מבוקשם, דהיינו להפוך את אפגאניסטאן למדינת-חיץ בין מושבתם הודו לבין תחומיה המתרחבים של רוסיה הצארית במרכז-אסיה. ההסכם האנגלו-רוסי משנה זו הפריד מדינית בין הודו לבין מרכז-אסיה הרוסית באמצעות נעיצת טריז אפגאני עמוק באגף הצפוני-מזרחי של המדינה ויצירת מובלעת אפגאנית במעלה הרי-פאמיר, בואכה סין (תורכ-סתאן הסינית). חבל ווח'אן הוא החיץ המפריד בין טאג'יקי-סתאן הרוסית לבין חבל קאשמיר אשר באגפה הצפוני-מערבי של תת-היבשת ההודית. בהסכם נוסף, שנחתם בין שתי המעצמות בשנת 1907, חולקו ביניהן תחומי ההשפעה בפרס. על-פי הסכם זה הכירו הרוסים בעמדת הבכורה הבריטית באפגאניסטאן והתחייבו להימנע ממעורבות בענייניה הפנימיים.

התמורות העיקריות במדינת-החיץ ההררית לא חלו אלא במרוצת המאה הנוכחית. לאחר שאפגאניסטאן נקטה עמדה ניטרלית מוצהרת במלחמת-העולם הראשונה, ניסו הבריטים להעמיק את השפעתם במדינה, תוך ניצול חולשתה והתפוררותה של רוסיה נוכח המהפכה הבולשביקית ומלחמת-האזרחים. בסופו של דבר, עלו מאמצייהם בתוהו. האמיר אמאן-אללה, שתפס את השלטון באפגאניסטאן בשלהי שנת 1919, ניצל את נחשול הרגשות האנטי-בריטיים, הכריז על ג'יהאד נגדם ואף ניסה לקומם גם את המוסלמים שבתת-היבשת ההודית. מלחמת ההתשה שניהל אמאן-אללה הסתיימה בנצחוננו המדיני: "חוזה כאבול" מנובמבר 1921 הכירו הבריטים, זו הפעם הראשונה, בעצמאותה של אפגאניסטאן ובריבונותה, וזאת תוך ויתור על כל יחסי התלות והחסות החד-סטריים. הגלגל התהפך, איפוא, לטובת רוסיה הסובייטית, שחתמה על חוזה-ידידות וסיוע עם אפגאניסטאן, בדומה לחוזים שנחתמו עם פרס ועם תורכיה של אתא-תורכ. יחסי אפגאניסטאן-ברית-המועצות התהדקו בהדרגה והפכו למוששים וליציבים, בניגוד לתהפוכות שפקדו את יחסי רוסיה הסובייטית עם פרס ותורכיה.

אמאן-אללה, שהכתיר עצמו לשאה בשנת 1926, ניסה לחקות את דוגמת אתא-תורכ בתורכיה, אולם מאמצי-המורדניצייה שלו הושמו לאל על-ידי ראשי הדת ומקדי-הכוח השבטיים והפיאודליים. גם יורשו, מפקד הצבא דאז מוחמד נאדר-שאה, לא האריך בשלטון. לאחר הירצחו בשנת 1933 החזיר בנו, מוחמד זאהר-שאה, את המשטר לדפוסי שמרנות איסלאמית-פיאודלית. המדינה נסגרה כמעט כליל מפני השפעות חיצוניות ושקעה מתדש בחשכת ימי-הביניים. גם במלחמת-העולם השנייה שמרה אפגאניסטאן על ניטרליות והסתגרות. המימשל נותר כמלוכה אוטוקראטית, הנשענת על תמיכתם של נציגי השבטים הגדולים וראשי-הדת. עמדת השלטון בכאבול צידדה בניטרליות המסורתית שבין שתי המעצמות – ברית-המועצות ובריטניה – וזו התמזגה כמעט באורח טבעי עם הגישה המדינית המוצהרת של מדינות "הגוש השלישי" באסיה ובאפריקה במרוצת שנות ה-50 וה-60.

אולם ההשפעה הסובייטית באפגאניסטאן התעמקה והתחזקה משעה שבריטניה פינתה את תת-היבשת ההודית, ואת החלל המעצמתי הריק מילאו שתי מדינות יריבות וניצות – הודו ופאכיסתאן. המשטרים הדיקטטוריים האחרונים באפגאניסטאן, בדומה לשלטון הבובה הנוכחי, שמו את יהבם על סיוע צבאי וכלכלי מברית-המועצות

מקרב המעברים החיצוניים, יצאו מוניטין **למעבר-חייבר**, שקישר מאז ימות עולם בין מרכז אסיה (כיום ברית-המועצות) לבין עמק האינדוס ותת-היבשת ההודית. במעבר זה פרצו השבטים האריים בעידנים קדם-היסטוריים; דרכו קלחו נדידות העמים הגדולות; הכובשים המוסלמים והמונגולים אף הם עשו דרכם בנתיבו לעבר הודו. בזמן החדש – ביצורהו הבריטים, סללו בו כביש ובנו מצודות, כדי לבלום כל איום בכוח מפאתי צפון. המעבר נוצר על-ידי נהר כאבול המתנקז לעמק האינדוס בהילוך עקלקל בן 55 ק"מ וברוחב ממוצע של 100 מ' בלבד. במיגור הצר ביותר אין רוחבו עולה על 10 מ'. יתרונה העיקרי של מעבר חייבר נעוץ בגובהו הנמוך יחסית, שאינו עולה על 1,030 מ', ועל-כן מצוי המעבר מתחת למיפלסיה-שלג, והוא עביר בכל ימות השנה.

הכביש הראשי באפגאניסטאן יוצא מכאבול הבירה מזרחה, בעמק הנהר כאבול, ההולך הלך וצר עד למעבר חייבר עצמו, אשר רצועתו העיקרית משתרעת בתחום פאכיסתאן. העיירה האפגאנית **ג'לאל-אבאד** שוכנת בערך במחצית הדרך מכאבול ועד למעבר חייבר, ועליה ניטשו לאחרונה קרבות עזים בין השריון הסובייטי לבין הלוחמים האפגאניים. מעברו השני של הגבול, כ-15 ק"מ מפיתחתו המזרחית של מעבר חייבר, שוכנת העיר הפאכיסתאנית **פשאואר** (350,000 תושבים ב-1979), המתפקדת כצומת כבישים ומסילות-ברזל, כמסוף לקווי-תעופה, וכמוקד לתעשיות מגוונות, הניזונות מתחנת-כוח הידרו-חשמלית גדולה. בעיר זו התמקמה מפקדת המורדים האפגאניים, ובסמוך לה מתרכזים מאות אלפי הפליטים, שנסו מאימת הפולשים הסובייטיים.

גישה נוספת מהרמות האפגאניות לעבר מישורי האינדוס הגדולים מצויה במעבר **חוג'אק**, המתעקל כ-120 ק"מ דרך מית מזרחית **מכנדהאר** (250,000 תושב ב-1979), שהיא העיר השנייה בגודלה במדינה. עיר זו מוגנת מדרום על-ידי מידבר-החולות של רג'יסתאן, ואילו באגפה הצפונית והמזרחית מתנשאים הרים מעל לגובה של שלושה ק"מ. כנדהאר, הנושאת את שיבוש שמו של אלכסנדר (אספנדר) מוקדון, היוותה בתקופת האחמנידים, מלכי פרס ומדי, תחנה הכר-חית וחשובה על דרך השיירות העתיקה, שהוליכה מעמק האינדוס התחתון לפרס ולמרכז אסיה. גדולי הכובשים – למן אלכסנדר מוקדון, שהגיע עד סף תת-היבשת ההודית, ודרך הפולשים המונגוליים גינגיז-ח'אן ותימור-לנג – עברו וחנו בה. במאה ה-18 הפכה כנדהאר לביירתה הראשונה של אפגאניסטאן החדשה. גם הבריטים, שליטי הודו, הגיחו מספר פעמים לעברה, דרך מעברי בולאן וחוג'אק, כדי לכבושה. נמל האוויר של כנדהאר שירת את היחידות המוט-סות והמוצנחות של צבא הפלישה הסובייטי כדי להשתלט על המרחב החיוני בעיר עצמה, וכדי להניע טורים ממוכנים למעבר-חוג'אק בגבול פאכיסתאן לשם חסימתו.

בגיזרה הצפונית-מערבית של המדינה מצויים שני מעב-רים חיצוניים נוספים, ושניהם קשורים לעיר הראת (כ-220,000 תושב ב-1979), הממוקמת בעמק הנהר הארי-רוד, שבו גם הותקן מפעל השקאה חשוב בשנת 1956 בסיועה של ארצות-הברית. העיר הראת, המרוחקת 115 ק"מ מהגבול עם איראן וכ-90 ק"מ בלבד מהגבול עם ברית-המועצות, תיפקדה כצומת דרכים ושיירות מסין לעבר פרס עוד בימי דרייווש הגדול מלך פרס, ועברה בה אחת השלוחות של

"דרך המשי" הקדומה, שהתגלתה לאירופים על-ידי מארק-פולו בימי-הביניים. בהווה – משמשים מעברי **כוחסאן-כחריז** את הכביש המוליך מהראת בעמק הנהר לעבר איראן ולעיר הפרסית הקדושה **משקד**.

נתיב זה עוקב, למעשה, אחר תוואי "דרך המשי" הקדומה, והוא מהווה את חוליית החיבור העיקרית בין שתי המדינות באפיק הנהר הארי-רוד. צפונית להראת חוצ'צים הרי פארו-פאמיסוס ("הקווקז האפגאני") בין אפגאני-סטאן לברית-המועצות בגובה של 3,600 מ'. כאן מתפתלים **מעברי קושק** צפונית, לעבר עיר הספר הרוסית קושקה. הרוסים דאגו עוד בשלהי המאה הקודמת להניח את תשתית מסילות-הברזל באסיה המרכזית לעבר הגבול האפגאני: המסילה הטראנס-כספית הגיעה עד לסמרקאנד בשנת 1888. שלוחתה, היוצאת מהעיר מארי (היא מרו-המוסלמית), מסתיימת בקושקה שליד הגבול האפגאני. שלוחה נוספת של מסילות מדרימה מבוח'ארה לעבר עמק האמו-דריא (נהר אוקסוס היווני), המהווה כיום את הגבול המדיני בין ברית-המועצות לאפגאניסטאן. לאורכו של עמק נרחב ופורה זה שיגשו בעבר תרבויות חקלאיות עשירות: הבאקטרית-הלניסטית, הפרסית החדשה, הבודהיסטית וגם המוסלמית. כיום ניתן לצלוח את הנהר דרך הנמלים של קילפט וקזיל-קלעה. במשך 70 ימי-החורף עמק האמו-דריא קפוא, וערכו התחבורתי מוגבל. מכל מקום, בשלב הראשון לפלישתו חדר השריון הסובייטי מקושקה דרך מעברי-קושק לעבר הראת והשתלט על נמל התעופה שלה. כוח סובייטי נוסף נע מערבה במורד הנהר הארי-רוד, לשם חסימת מעברי הגבול האי-ראני. קרוב לוודאי, שיחידות סובייטיות אחרות חצו את האמו-דריא כדי להשתלט על הכביש, המחבר את המיגור הצפוני של אפגאניסטאן, והנמתח מהראת בואכה כונדוז, באגף הצפוני-מזרחי של המדינה.

כאבול הבירה (כ-650,000 תושבים ב-1979) ממוקמת באגפה המזרחי של המדינה, בצומת נתיבי המסחר ההיסטוריים המחברים את תת-היבשת ההודית, באמצעות עמק האינדוס התיכון, עם אסיה המרכזית ופרס. נתיב הרוחב עולה, כאמור, ממעבר חייבר ועמק הנהר כאבול ועובר את מעברי הינדו-כוש הלאה מערבה לאיראן ולמזרח התיכון. נתיב האורך יוצא מכנדהאר הדרומית-מזרחית לעבר הבירה, מצטלב עם נתיב הרוחב, עובר את המעברים ברכסי הינדו-כוש, ומצפין לעבר שפלת האמו-דריא לתוך מרחבי אסיה המרכזית. שבעת המעברים בהרי הודו-כוש מתאפיינים, כאמור, במיפלסם הגבוה (2.5-3.5 ק"מ), ואולם מעבר-סאלאנג ומעברי באמיאן הם המשובחים שבכולם. הפולשים הסובייטיים ביצעו פעולה משולבת – באוויר וביבשה – כדי להשתלט על נמל האוויר של כאבול. בו בזמן נעו טורי שריון אחרים לעבר העיירה כונדוז והמשיכו דרומה לעבר מעבר סאלאנג וכאבול. מעבר סאלאנג משמש כחוליית-החיבור העיקרית למערך הלוגיסטי של הסובייטים, והוא מהווה יעד קבוע לגיחות-ליליות בסגנון פגע-וברח של אנשי הגרילה האפגאניים.

אקלימה של אפגאניסטאן מציב קשיים חמורים לכל פולש זר. בעיקרו של דבר, זהו אקלים יבשתי-הררי עם וריאציה מידברית קיצונית באגפה הדרומית-מערבי של המדינה, מקום שם עלול הפרש הטמפרטורות הקיצוני

• "דרך המשי" – נתיב עתיק-יומין, שדרכו הועברו תוצרים וסחורות יקרות-ערך, דרך אסיה המרכזית לעבר אירופה.

להגיע ל-65 מעלות צלסיוס (בין מינוס 15 לפלוס 50). סערות החורף העזות ("הרוחות האפגאניות"), שכיוון דרום-מערבי, משבשות הן את התעבורה והן את חיי הכלכלה. מקובל לאמוד את כמות המשקעים ב-800-900 מ"מ לשנה, ואולם תחנת כאבול (בגובה 1,760 מ'), אינה מעניקה דגימה מייצגת מחמת גובהה הנמוך יחסית. מכל מקום, בגובהה של כאבול רובץ השלג כשלושה חודשים בשנה, ואילו בגבהים שבין 2.5-3.5 ק"מ מונח השלג שבעה-שמונה חודשים בשנה. דא עקא, שרוב המעברים הפנימיים בהרי הודו-כוש מצויים בתוך מיפלס השלג, להוציא את מינהרת-סאלאנג, הנמצאת כ-120 ק"מ צפונית-מערבית לבירה.

אפגאניסתאן – "וייטנאם" של ברית-המועצות?

סיכום הנתונים הפיסיים וסקירת המידע המקוטע המסתנן טיפין-טיפין מכאבול – מאפשרים להתוות בסר-טוט גס את צביון המיתקפה הסובייטית באפגאניסתאן. בראש וראשונה, יש להטעים שברית-המועצות החליפה, למעשה, שליט בובה אחד במישנהו, וזאת מחמת חוסר-האונים של השליט המודח, בניסיון לבלום את המרי המור-סלמי ובשל עריקת יחידות שלמות מצבא אפגאניסתאן הסדיר למחנה המורדים. אולם, בעצם הפלישה הסובייטית משתרבב אלמנט חדש, רב-עוצמה ובעל מגמה הסלמתית: זו הפעם הראשונה, מאז תום מלחמת-העולם השנייה, שצבא סובייטי פלש למדינה שהתגדרה בניטרליות המדינית שלה. עד כה נעשתה מלאכתם של הסובייטים בידי שליחים, כגון הוייטנאמים (בלאוס ובקמבודיה) והקובאנים (באפריקה ובמזרח התיכון). מסתבר שהשיקולים, שהניעו את הסובייטים למעורבותם הפעילה והישירה, היו עתירי חשיבות כשלעצמם, בעוד שתגובת המערב, כפי שנחתה, התאפיינה ברפיון, בפיצול ובמס-שפתיים.

נייתוח הטאקטיקה הסובייטית באפגאניסתאן מלמד על תוכנית דר-שלבית:

(א) מיבצעים מהירים ומשולבים ביבשה ובאוויר לתפיסת נקודות המפתח העיקריות במדינה, קרי: צמתי כבישים, מעברים הרריים, שדות-תעופה, קסרקטינים ואת-רים חיוניים בערים.

(ב) היערכות ממושכת לביסוס השליטה על המרחבים החיוניים הללו, ובמקביל – ביעור קיני המרי בחבלים ההרריים הנידחים. השלב הראשון הסתיים כמתוכנן, שכן הן הרכבות-האוויריות והן פריצות השריון על-גבי הקרקע השיגו את מרבית יעדיהן. אין ספק, שהסובייטים שולטים בכאבול ובשני שדות-התעופה הסמוכים לה. לעומת זאת, לא ברור באיזו מידה הצליחו הרוסים להשתלט בפועל על הרבעים העתיקים והמצופפים של עיר הבירה והערים כנדהאר והראת. מכל מקום, מסתבר שהכוחות הסובייטיים, שהוקצו לחסימת המעברים בין אפגאניסתאן לבין שכנותיה, נתקלו בקשיים, והזרמת התגבורות עדיין נמשכת. השלב השני עלול להוות את החלק הבעייתי ביותר מבחינה צבאית, שכן נתוניה הטופוגראפיים, האקלימיים, האתניים והדתיים של אפגאניסתאן יהיו בעוכריהם של הכובשים. שילובם של המעברים ההרריים הקשים והנפת-לים באקלים החורפי הקשוח ובאופיה הנוודי-למחצה של אוכלוסייה נבערת וקנאית – יציב אתגר חמור בפני הצבא הסובייטי. הקנאות הדתית באפגאניסתאן עולה בקנה אחד עם תפוצת הנחשלות והבערות. לאוכלוסייה מעין זו "כושר ספיגה" ניכר, והמצע הפיסי מעניק רקע אופטימלי לניהול מלחמת-גרילה ממושכת בחבורות מצומצמות וניידות. הנחתות של שריון וארטילריה והפצצות אוויריות ברוטא-ליות לא יכריעו את המורדים במעוזיהם ההרריים. אדרבא, הסיוע העקיף הצפוי, הן מסין העממית ומפאכיסתאן, הן מאיראן, ובעיקר מארצות-הברית – עשוי לשוות ללוחמה הזעירה צביון של מאבק-שחיקה ממושך ובלתי-מוכרע, אשר יתבע קורבנות ותגבורות הולכים וגדלים מצד חילות המצב הסובייטיים. נראה לנו, שחודשי החורף הנוותרים יהוו את התקופה הקריטית אשר תקבע, אם אכן טעו הסובייטים בחישוביהם ונכנסו למילכוד קשה-היחלצות. באותו פרק זמן ייקבעו גם ההיקף והשיעור של הסיוע החיצוני למורדים האפגאניים.

בסיכום-ביניים ניתן לפסוק, שתוך חודשים ספורים יתבררו ממדיה האמיתיים של ההרפתקה האפגאנית שיזמו שליטי הקרמלין. אופטימיסטים במערב גורסים, כי הרפתקה זו תוכח כמקח-טעות בתנאי הזירה עצמה. אם יש ממש בהערכתם, כי אז יתברר שלכל מעצמה יש "וייטנאם" משלה, והפעם היה זה תורה של ברית-המועצות.

